

שירת החול תרבות יהודית בתיקון חברה

<<< שיטים - מכון החגים | בית היוצר להתחדשות התרבות היהודית והחברה בישראל

בניין אומה = יצירת שפה חדשה

“אולם כינורו של דוד יכול לשוב לכוחו רק פה, בארץ ישראל
ופה אנחנו בייחוד זקוקים לו בעבודתנו שאינה עוד עבודה,
בחיינו שאינם עוד חיים” (א.ד. גורדון)

חלק א':

ערוך יותר עמוקים. אבני היסוד הן פה לא רק הסדר המתוקן של החיים הכלכליים והצדק המבוקש בהם, כי אם גם כל המידות של החיים העליוניים. פה נבנה והולך יסוד לא רק לחיים ציבוריים חדשים, כי אם גם לנפשיות ולמחשבתיות לאומיות... אבל בעיקר חשובה העצמות הלאומית, הטעונה ביטוי מיוחד, עצמי בכל גילויי החיים... הלוא זה ההבדל שביננו לבעלי החומר ולבין בעלי הרוח יחד, שאנחנו גורסים: חיים, חומר ורוח כאחד בכל טיפה של פעולה חיונית.”

חלוצינו שרו, ואנו עימם: “אנו באנו ארצה לבנות ולהיבנות”. בנייתה של התרבות העברית, המתחדשת בארצה, במובנה המקיף והעמוק ביותר, טרם הושלמה. למעשה, היא אף בחיתוליה. בשונה מיתר תחומי החיים הכלכליים, הביטחוניים והמדיניים שכולם נוצקו בדפוסים חדשים, מודרניים, אוניברסליים (פשוט משום העדרה של תשתית פיסית או רעיונית לרעיונות מודרניים כמו ‘מדינה’ ו‘חברת המון’, בתרבות ובהיסטוריה היהודית) הרי שלתרבות היהודית קיימת תשתית עומק בדמות סמלים דשנים, מושגי עומק ושפה עתיקה מרובת רבדים.

רק התרבות היהודית, על שפתה העשירה, על יניקתה מעולמות רוח נשגבים, על נגיעתה בשורשי רוחו של האדם כמו גם במסתרי האל, עשויה לשמש מעיין נובע לאותן “נפשיות ומחשבתיות לאומיות”, אליהן מייחל גורדון.

מרתק לבחון את התפתחותה של ההלכה היהודית, כביטוי להתפתחות תרבותית, עד מופעה של הקידמה והרעיונות ולמצוא, למעשה, שיתוק מערכות כללי: עד היום לא השכילו פוסקים

במהלך שנות ה-80, בשיא ניוונה של תנועת ‘המחנות העולים’, התרחש מחזה אבסורד במחנה שלי, מחנה נווה שאנן:

בסופה של פעולה על ‘הקיבוץ’, התחיל ויכוח בינינו, החניכים, לבין הקומונר הקיבוצניק בדבר הנחיצות שבהליכה לקיבוץ. עד כאן, נורמלי. אלא שבמצדדים עמדנו אנחנו, החניכים ‘העירניים’, ואילו הוא, הקומונר, פאר היצירה הקיבוצית, טען בלהט שאנו עושים שטות והא ראייה – “אפילו אני לא חושב לשנייה להישאר בקבוץ לאחר הצבא.”

בדיעבד, ניתן לזהות כאן את הכישלון החינוכי הקיבוצי, ואולי אף הציוני בכללו, שהאמין כי די לו לאדם שיחיה מציאות חיים אוטופית, כדי שיתמיד בה ויאמין בה.

הפנטזיה הציונית בדבר ה‘ליד’ ששפתו היא העברית ונפו הוא הארץ, די לה כדי לעשות תיקון בנפש היהודי, הוכחה כעורבא פרח.

דבקותה של הציונות המעשית ב‘חיים’, בעולם המעשה, בבניית הארץ והמדינה, ללא יצירתה המשלימה של תורת החיים הארצישראלית, גזרת עליה כליה מבפנים, בדיוק כפי שביקרה את יהדות הגולה שדבקה, בלעדית, ב‘ספר’ וניתקה את היהודי מכל פיסת חיים שהיא.

היום, בחלוף מספיק שנות ציונות בארץ, נדמה כי מותר לשאול שאלות על ההפרדה הזו, בין מחזיקי התורה למחזיקי החיים, או בין שוללי התורה למחייבי החיים.

אומר על כך גורדון:

“בניין אומה אינו בניין חברה. יסודותיו לאיין

הקומונר, פאר היצירה
הקיבוצית, טען בלהט שאנו
עושים שטות והא ראייה -
“אפילו אני לא חושב לשנייה,
להישאר בקבוץ לאחר
הצבא.”

כך ניתן לראות זניחה כמעט
מוחלטת של התשתית
היהודית הבתר-מקראית
(‘יצירות הגולה’, קראנו לכך)
בקרב מעצבי התרבות
והשפה העברית המתחדשות
בארץ.

התורה היהודית. כל ניסיון לאוניברסליות גורר אחריו ניכור תרבותי:

"ולפיכך, אינני יכול להשלים עם הרעיון, שהוא, בשונו להיות עם חי, לא יהיה גדל מתוך עצמו, כי אם נגרר אחרי אחרים. אם מה שמתייצר פה יהיה פה רק תרגום עברי מהחיים האירופאיים, כמו שמחייבת ע"פ עצם מהותה הצינונית הסוציאליטית - הוא לא יקום ולא יחיה, כי לא תהיה בו אותה רוח החיים הכבירה, המקימה, המפעילה, המחיה."

גורדון מפליג ושוען, כי לא תיתכן תחייתו הלאומית של העם, אם לא תשאב ממקורותיה שלה.

כלומר, המהלך הרדיקלי של שינוי הסביבה היהודית, חייב לעבור דרך "הצנרת התרבותית", כלומר - שפה, חינוך, סמלים, מקורות, מיתוסים וכיו"ב.

ע"פ גורדון, גם אם יהיו חיינו כאן חיים מתוקנים, המושתתים על יסודות של מוסר וצדק סוציאליסטיים, עדיין לא הגשמנו את מטרת הצינונות והיא - תיקונו השלם של העם היהודי בארצו. בכך, משלב גורדון את הדרך ההרצליאנית שדאגה ל'יהודים' יחד עם משנתו של אחד העם, שדאגה ל'יהדות'.

גורדון מפעיל את שם הקוד 'גלות', שהיא 'החטא הקדמון' של היהדות ע"פ המשנה החלוצית, לא כנגד תכנים מסוימים אלא כנגד הוויה מסוימת, היא הוויית 'פילוג הכוחות'.

צינוניים להביא כל חידוש משמעותי הנובע מעצם השתנותם של תנאי המחיה היהודיים - ריבונות, צבא, רוב יהודי, ארץ וכו' (אפילו תקנת השמיטה המפורסמת של הרב קוק מאוימת כיום! ראו למשל הויכוח שהתקיים במהלך תשס"ח בתקשורת).

כך, בתמונת ראי, ניתן לראות זניחה כמעט מוחלטת של התשתית היהודית הבתר-מקראית ('צירות הגולה', קראנו לכך) בקרב מעצבי התרבות והשפה העברית המתחדשות בארץ. מה זו, מרוב מחויבות לעבר, איננה מתקדמת, כך זו, מרוב מחויבות לעולם העתיד, מזניחה את תורת ישראל.

אומר גורדון:

"אבל השטן הגלותי, המשחק בנו בכבודו משחק, חכם ממנו (ממנו = מאיתנו - א.ז.). הוא יודע כיצד משטים בעם תלוש, מפרפר בין החיים ובין המוות, כיצד מסיחין את הדעת מריכוז כל הכוחות בעבודת החיים הבלתי אמצעית, אשר בלעדיו, בלי ריכוז כזה, אין חיים ואין גידול ואין יצירה, כיצד מסכסכים איש ברעהו ומבלבלים את המוחות של אלה, שבאו לכאורה להיות החלוץ העובר לפני העם. כלום כלו מאשפתו כל החצים, כל הפראזיטולוגיה הגלותית? והנה באו והביאו מהגולה כל הני מילי מעלייתא: סוציאליזם, פרולטריון עולמי, אינטרנציונל, מלחמת המעמדות, שביתות, וגם 'השקפת עולם קבועה' לא חסרה. הכל כמו בערי הגולה ועיירותיה, דבר לא נעדר..."

גורדון מפעיל את שם הקוד 'גלות', שהיא 'החטא הקדמון' של היהדות ע"פ המשנה החלוצית, לא כנגד תכנים מסוימים אלא כנגד הוויה מסוימת, היא הוויית 'פילוג הכוחות'. כנגדה, הוא מעמיד את הוויית 'ריכוז הכוחות'. כלומר, המהלך הצינוני המגשים, מכיל בתוכו את האפשרות המכסימלית של חיים יהודיים - יצירה של עליונים ותחתונים, של חומר ורוח, של חיים ותורה.

השקעת כל הכוחות בבנייתה של החברה בלבד, טעות מיסודה, כיון שהיא משימה חלקית בצינונות. המשימה השלימה היא יצירתם של חיים יהודיים בארץ ישראל בצד יצירתה של תורת ארץ ישראל. לשני פנים אלה, ייקרא - 'החיים'.

מכאן, עלינו להסיק כי כל ניסיון להתיר את הקשר בין שתי הוויית חיים אלה, סופו 'גולה'. הלומד, ותורתו אינה משתמעת בחייו, חוטא בחלקיות ההוויה. המגשים, וחיייו אינם שלובים בתורה, חוטא אף הוא בחלקיות ההוויה. וכאן החידוד: 'תורה' היא קודם כל ולפני הכל,

חלק ב'

אז מה עושים? גורדון שהניח את יסודות המחשבה הזו, זקוק היה לבנאי חרוץ, שיעניק כלים להגשמתה. נדמה לי, כי ראשיתה של תשובה נוכל למצוא בדבריו ופועלו של ביאליק:

"הרגשת הבעלות היא אצל זה מי שבא בראשונה

הללו, חילול, חילול. יש חילול של גידוף ויש חילול של גאולה. אני דרכי לגאול. (שם).

“כלי” שני: מהתורה לחיים – התרבות היהודית יצרה, כל עוד הייתה במחבור להווייה היהודית ההיסטורית, מושגי יסוד אשר בעזרתם ידעה להמשיג את ההווה. המושגים, כתיבות מילוליות, לא נהדפו אל מחוץ לגדר החיים. נהפוך הוא, הם שימשו כיסוד המתמיד, הבלתי משתנה, שעל גבו הוטענו כל אותם יצירי הווה היסטוריים משתנה. כך למשל, ניתן למנות “סל מושגי יסוד” המלווים ומלבים את התרבות והחברה היהודית מזמנים עתיקים – פסח, שבת, תיקון עולם, הלכה, אלוהים ועוד.

ביאליק מציע לא לזרוק את הכלי התרבותי – הוא הסמל היהודי, בשל המציאות הציונית החדשה, אלא להטעינו בחומרי הווייה הארצישראלית הציונית ובכך, לדעת “להחזיק את המקל משני קצותיו” – אי ויתור על ההווה הציוני בשם ערכי העבר המסורתיים ולהיפך, העמדת ההווייה הציונית כממשיכה לגיטימית של תשתיות היהדות, הפועלת בתוך מסגרות השפה והתרבות היהודית, ולא כאלטרנטיבה לה.

ברוח זו, מציע מכון שיטים לעצב את השפה הציונית-סוציאליסטית, על מושגיה האוניברסליים (מהפכה, שינוי חברתי, פרולטריון וכו') דרך מושגי היסוד של תרבותנו. ביסוד המהלך מונחת ההנחה כי ערכים ככלל, וערכי הצדק והשוויון בפרט, הינם אוניברסליים ולא נכון לנכסם לקבוצה או תרבות מסוימת, אלא שאופן ביטויים, השפה בה הם מוטמעים, הההוד שהם יוצרים בקרבנו, הוא היסוד המשתנה מתרבות לתרבות.

יש לשער, כי במסע המוצע נגלה כי חלק ממושגי היסוד הסוציאליסטיים כבר קיימים ומשוקעים בתרבות היהודית וכל שנשאר הוא לחשפם. מן הסתם, לא כל מושג מודרני יש לו אחיזה במושג יסוד תרבותי-יהודי, וכאן, אם אך נחפוז, אנו נדרשים לא להסתפק בפעולת תרגום בלבד, אלא ליצור יצירה תרבותית מקיפה ומאתגרת המצריכה עיון ולימוד מעמיקים.

למסענו המיוחד יש כבר שותפים אחרים, לא רק סוציאליסטיים, חלקם דתיים, המבקשים למלא נפשם בתורה ארצישראלית ייחודית, שתעניק משמעות ערכית ונפשית למעשה הציוני.

יתרה מכך, אנו סבורים כי יצירתה של תורת חיים ציונית מעין זו, תהווה בשורה אמיתית, ברוחו של אחד העם, באשר למקומה הנבחר והמיוחד של מדינת ישראל, בקרב יהודי התפוצות והעולם.

וקיבל על עצמו את האחריות ואת הסכנה, את התקלות ואת הכשלונות הכרוכים עם כל רכוש וקניין אמיתי מהתחלה ועד הסוף. בגולה רכוש כזה לא היה לנו...

כאן באי כל זה פוסק. כאן מקבל המושג ‘תרבות’ את מלוא משמעותו. כל מה שהולך ונוצר באי”ע” יהודים – נוצר בידי יהודים, בכח עצמם, בכליהם, בכח ספרותם, בכח המדע שלהם... העם רואה את כל הנוצר ע”י יהודים עצמם, ממילא הוא מבין כי זה גם כן חתיכת יהדות והשכינה היהודית שורה בכל זה.” (לשאלת התרבות העברית, בתוך: דברים שבע”פ).

ביאליק מחזק את המושג הגורדוני – ‘עצמיות’. ומוסיף נדבך חדש בהמשך דבריו:

“מה זה ספרות? ספרות הרי זה תאור של מציאות ו’סדר זרעים’ זה תוצאת החיים. האנשים לא חיו לפי סדר זרעים אלא סדר זרעים נכתב ע”פ החיים.” (שם).

נדמה לי כי כאן מתחיל ביאליק האדריכל, לבנות את ארגו הכלים לפיתוח תורתו של גורדון:

“כלי” ראשון: מהחיים לתורה – היצירה הארץ הישראלית תהיה פועל יוצא הכרחי של החיים כאן. זהו יתרוננו על הגולה. תחושת ‘הבעלות’ ותחושת ‘הביתיות’, הן תנאי הכרחי ביצירתה של תורה ארצישראלית אותנטית.

על ה”כלי” השני נעמוד מאותו מאמר, בהקשר אחר (בו ביאליק עונה לכרנו, שיצא בביקורת על מאמרו ‘הלכה ואגדה’):

“בינתיים נעשתה ההלכה בדאית. הנה החיים החדשים שלנו: אמרתי שכאן צריך להכניס את ההלכה מאחורי האגדה. כלומר, אנחנו שרנו על התחייה, דיברנו גבוהות, כתבנו מאמרים, יצרנו פילוסופיה של תחייה של אחד העם ואני קראתי והשתמשתי בטרמין (מושג – א.ז.) ישן של ‘הלכה’ שזה חדש לעולם, קראתי לתחייה של ההלכה בצורה ההלכית...”

אני בוחר בכוונה בטרמינים ישנים למושגים החדשים, כדי להראות על הטרמינים הללו שיש להם מושג נצחי. אני רוצה לגאול את הטרמינים הללו מן האוויר המיוחד הזה לתחום האוויר האנושי, הכללי: סיקולריזציה של המונחים

ביאליק מציע לא לזרוק את הכלי התרבותי - הוא הסמל היהודי, בשל המציאות הציונית החדשה, אלא להטעינו בחומרי הווייה הארצישראלית הציונית

אנו סבורים כי יצירתה של תורת חיים ציונית מעין זו, תהווה בשורה אמיתית, ברוחו של אחד העם, באשר למקומה הנבחר והמיוחד של מדינת ישראל, בקרב יהודי התפוצות והעולם.

אבי זעירא הוא מנכ”ל שיטים, מכון החגים

<http://www.chagim.org.il>

קצרה
הקרחון

העולם במשבר; בארה”ב מדברים על הגדלה משמעותית של הגירעון ועל תוכנית חילוץ בטריליוני דולרים כדי להתגבר עליו. ואצלנו? באוצר מתגבשת תוכנית לאיזון התקציב. הממשלה תיאלץ לבצע קיצוץ חד בהוצאות ובשירותים לציבור; בכיר באוצר: “כולנו נהיה עניים יותר.” (דה מרקר, 1.09.15) משמח לראות שהמשבר העולמי לא מבלבל את כולם.